

Promene vašara u zapadnoj Srbiji

U radu su analizirani savremeni vašari na teritoriji zapadne Srbije i upoređeni sa onima s kraja XIX i početka XX, s ciljem da se utvrdi da li je došlo do bitnijih promena u njihovoj strukturi, funkcijama i sadržaju. Poređenje je pokazalo da struktura vašara ostaje nepromenjena, funkcije su drugačije hijerarhijski raspoređene, a do najizraženijih promena je došlo po pitanju sadržaja vašara, pre svega na planu zastupljenosti izvesnih elemenata materijalne kulture.

Uvod

Od kada su vašari (panađuri) u Srbiji prvi put zakonski ustanovljeni uredbom iz 1839. godine (Pavković 1972: 98), oni se, osim tokom Drugog svetskog rata, održavaju u kontinuitetu sve do danas. Imajući u vidu dugo trajanje ovog kulturnog fenomena, cilj našeg istraživanja bio je da se, poređenjem raspoloživih podataka o vašarima u zapadnoj Srbiji s kraja XIX i iz prve polovine XX veka sa onima koji se na istoj teritoriji održavaju danas, ustanovi da li je tokom vremena došlo do promena u njihovom sadržaju, strukturi i funkcijama.

O vašarima u Srbiji postoji relativno skromna etnografska literatura. Pritom, većina radova je isključivo deskriptivnog karaktera, bez ozbiljnijih analitičkih ambicija. Izuzetak u tom pogledu predstavljaju članci "Društveni značaj tradicionalnih godišnjih sajмова" Nikole Pavkovića (1972) i "Tradicija i inovacija godišnjih sajмова" Ivana Kovačevića (1978). Rad Ivana Kovačevića pružio nam je mogućnost da uvidimo kako se vašar može posmatrati kao statistički model, ali i kao mehanički model. Drugim rečima može se sagledati i kvantitativni i kvalitativni aspekt promene ovog kulturnog fenomena. Članak Nikole Pavkovića uzet je zbog njegove funkcionalne analize.

Deana Jovanović (1983), Beograd, Balkanska 32, učenica 4. razreda III beogradske gimnazije

Maja Savić (1983), Beograd, Bul. Crvene armije 45, učenica 4. razreda V beogradske gimnazije

Od vremena njihovih istraživanja proteklo je više od dve decenije, tako da je naš rad bio motivisan i željom da rekognosciranjem terena proverimo da li su i na koji način društvene promene, koje su se u međuvremenu zbile, eventualno uticale i na promenu savremenog, tj. “inovacijskog” modela vašara.

Materijal i metod

Da bi efikasno poređenje bilo moguće, neophodno je, u skladu sa metodološkim zahtevima strukturalne antropologije, formirati *idealni model* jednog fenomena. Idealni model se formira proučavanjem različitih oblika pojave koja nas interesuje, a zatim izdvajanjem njihovih zajedničkih karakteristika. Kada dobijemo idealni model određenog kulturnog fenomena, i uporedimo ga sa oblikom koji ima danas, možemo zaključiti koji su elementi dodati, oduzeti, ili promenili funkciju i značenje (Kovačević 1978: 128).

Idealtipski model tradicijskog vašara formiran je na osnovu pismenih izvora, navedenih na kraju ovog rada, koji se odnose na period od kraja XIX do polovine XX veka, kao i na osnovu sećanja starijih informatora s kojima smo razgovarale na terenu. Inovacijski model savremenog vašara dobijen je istraživanjem na terenu, intervjuisanjem posetilaca i učesničkim posmatranjem pet vašara na teritoriji zapadne Srbije u periodu od početka jula do kraja septembra 2001. godine. Podaci dobijeni terenskim istraživanjem kombinovani su sa publikovanim opisima novijeg datuma.

Svi posećeni vašari vezani su za neki crkveni praznik.

U okviru terenskog istraživanja posetile smo sledeće vašare:

- 7. jula, Ivanjdan, mesto Jovanja, desetak kilometara od Valjeva
- 12. jula, Petrovdan, mesto Brankovina, okolina Valjeva
- 21. septembra, Mala Gospojina, Šabac (vašar traje tri dana, mi smo na terenu bile drugog dana)
- 21. septembra, Mala Gospojina, selo Zaovine, kod Bajine Bašte (vašar takođe traje tri dana, mi smo prisustvovala poslednjem).

Rezultati i diskusija

U sledećoj tabeli prikazani su elementi materijalne kulture koji čine vašare. Izdvojeni su zajednički elementi koji čine tradicijski i inovacijski model. Razlike nastale tokom vremena, mogu se uočiti u prisustvu, odnosno odsustvu određenih elemenata. U tabeli elementi su razvrstani prema tipu (boldovane reči), i pokazuju raznovrsne elemente koji se mogu uvrstiti pod tipove elemenata. Prisustvo elementa označeno je sa (+), a odsustvo praznim poljem.

Tabela 1. Elementi materijalne kulture koji čine vašare

Elementi	Tradicijski model	Inovacijski model
Prevozna sredstva:		
a) zaprege	+	
b) automobili	+	+
c) traktori	+	+
d) motori		+
e) fijkari	+	
f) pešice	+	+
Odevanje:		
a) narodna nošnja	+	
b) nakit	+	+
c) presvlačenje	+	
d) ulepšavanje	+	+
Šatra	+	+
Luna park		+
Muzika:	+	+
a) "novokomponovana"		+
b) "izvorna"	+	
Muzički instrumenti:		
a) violina	+	
b) harmonika	+	+
c) trubači		+
d) ozvučenje		+
e) el. gitara		+
f) el. bas		+
g) bubnjevi		+
Kolo	+	
Hrana:		
a) svinjetina	+	+
b) jagnjetina	+	+
c) ovčetina	+	+
d) riba	+	+
e) sarma	+	+
f) boranija	+	+
g) pasulj	+	+
h) salate	+	+
i) voće	+	+
j) kolači	+	+
k) kokice		+

Elementi	Tradicijski model	Inovacijski model
Piće:		
a) rakija	+	+
b) pivo		+
c) vino	+	+
d) vinjak		+
e) bezalkoholna pića	+	+
f) boza	+	
g) kafa	+	+
Zanatski proizvodi:		
a) kovački	+	
b) grnčarski	+	
c) opančarski	+	
d) kamenorezački	+	
e) lecederski	+	
f) korparski	+	
g) remenarski	+	
h) sitarski	+	
i) užarski	+	
j) kolarski	+	
k) kačarski	+	
l) poslastičarski	+	
Konfekcijski proizvodi		+
Roba:		
a) obuća	+	
b) knjige	+	
c) vosak	+	
d) koža	+	
e) plastične igračke		+
f) bižuterija		+
g) laseri		+
h) baloni		+
i) novčanici		+
j) baterije		+
k) tetovaže		+
l) vezovi	+	
lj) gobleni	+	
m) miljei	+	

Navedeni podaci ukazuju na evidentne promene sadržaja savremenih vašara u odnosu na tradicijski model. U tradicijskom modelu više su zastupljeni tradicionalni zanatski proizvodi: kovača (potkovice, noževi),

grnčara (testije, šolje, tanjiri, posuđe), opančara, kamenorezaca (nadgrobnici, uglavnom), lecedera, korpara, remenara (kaiševi, bičevi, amovi za konje), sedlara, sitara, užara, kolara, kačara, poslastičara (svilene bombone, orasnice, luše)... Vašar je bio dobra i izuzetna prilika da se domaćinstva opreme ovim potrepštinama, kao i da se ovakvi proizvodi povoljno prodaju. Kupovina se često obavljala uz cenkanje, dok je danas ovakav običaj nestao. Sa pojavom indutrijalizacije zanatstvo je počelo da zamire i tradicionalni proizvodi ovakve vrste danas se retko mogu naći na vašarima. Nekada su se na vašaru mogli povoljno kupiti ručni radovi, kojih danas više nema. Knjige, obuća, vosak, koža, kako kažu današnji posetioci vašara, odavno nisu viđeni u prodaji.

Sve je ovo zamenjeno savremenim proizvodima: plastičnim igračkama (kineskim "Barbikama", pištoljima, lopticama), novčanicima sa plagijat natpisima svetskih firmi, balonima, malim laserima u vidu privezaka za ključeve, bižuterijom, a na velikom broju tezgi nude se i kineske baterije različitih voltaža.

Evidentne promene elemenata materijalne kulture ipak ne ukazuju na značajnije promene funkcija vašara. Naša analiza ukazuje da se nijedna od funkcija koje je naveo Pavković (1972: 98-101) nije promenila – promenjena je samo njihova hijerarhija u društvu. Pavković tvrdi da je ekonomska prevashodna, a društvena i sve u vezi sa njom (zabava (jelo, piće, slušanje muzike), održavanje srodničkih i društvenih veza, razmena informacija, traženje partnera/bračnog druga) manje važna. Danas vašar prvenstveno ima zabavnu funkciju, prema odgovorima posetilaca zašto dolaze na vašar i prema tome šta je od sadržaja narodu na ovoj manifestaciji ponuđeno.

Iako se na prvi pogled može učiniti da je potiskivanje prvobitnog ekonomskog karaktera vašara, proizvod novih vremena, ne sme se zaboraviti na istorijske podatke koji veoma rano ukazuju na porast značaja društvenih funkcija, prvenstveno zabavne, u odnosu na ekonomsku koju je promovisala država. Tu pojavu zvanični izveštaji potvrđuju već 1863. godine u Državopisu Srbije ovim rečima: "...na mnogim trgovištima prodaje se bezazlenom narodu ubitačna prilika i za razvratnost. (...) Varoš je dakle tada više kao kakva velika krčma a ne kao tržište izgledala." Slična ocena se nalazi i u zvaničnim izveštajima za period 1889-1893. godine, gde se konstatuje "da pored onih koji stvarno radi kakvog posla na panađur dolaze, ima daleko više takvih, koji dođu na panađur samo da se provedu" (Pavković 1972: 98).

Ipak, takođe je činjenica da vašar i dalje ima ekonomsku funkciju. Ljudi dolaze "da bi se zabavili i pritom sebe čistili i najmanjom sitnicom" (Anđelija Mitić, 1954, selo Riđake). Trgovina se odvija na tezgama i ponuda se ne razlikuje mnogo od proizvoda koji se nalaze na "buvljim", "svilenim" pijacama, koje su tokom poslednjih deset godina nikle u većini mesta u Srbiji.

Ono što je, možda, značajno primetiti jeste činjenica da danas dolazi do reafirmacije religijske funkcije vašara. Pavković uočava njihovu religijsku funkciju, ali je ne izdvaja kao zasebnu i ne pridaje joj veći značaj, budući da za vreme njegovog proučavanja negotinskog vašara religijski domen nije bilo moguće uočiti. Kao što je na početku rada rečeno, svi ovi vašari vezani su za neki crkveni praznik, stoga liturgija uvek prethodi vašaru, a narod, kao što je i običaj na svim slavama, može da prisustvuje sečenju slavskog kolača i posluženju žitom. Sveštenici, nadležni za parohije u kojima se održava manifestacija, su nam rekli da se vašari održavaju na ove dane radi privlačenja što više ljudi u crkvu. Ipak, pobožnost je samo sporedni aspekt vašara.

Socijalna i starosna struktura učesnika vašara kroz vreme se nije promenila. Na vašare su oduvek dolazili i stari i mladi, različitih zanimanja i socijalnog porekla.

Savremeni vašari nisu više značajan element za održavanje rodbinskih i društvenih veza, razmena informacija, kao i pronalaženje (bračnog) partnera. Za razliku od vašara u daljoj prošlosti, koji su bili izuzetna prilika za masovno okupljanje, danas je razmena informacija ubrzana, zahvaljujući civilizacijskom napretku, i kontakti se lakše održavaju. Ali ni ova funkcija nije prestala da postoji, već je samo potisnuta u drugi plan.

Što se tiče strukture vašara i njenog odnosa prema istoriji i kulturnoj promeni, čini se da je još uvek validna interpretacija koju je ponudio Kovačević. On poređenje tradicijskog i inovacijskog modela vašara sagledava kroz tri velike razmene, koje su, po Klod Levi-Strosu, tri krucijalna obrasca putem kojih ljudi komuniciraju i formiraju odnose, a to su razmena informacija, razmena proizvoda i razmena žena. Razmena proizvoda na vašarima postoji, i u tradicijskom i u inovacijskom modelu i to je njegova bitna karakteristika. Vašar ima ulogu i u razmeni ženidbenih obrazaca i tvrdi da, iako se bračna poznanstva danas više ne sklapaju, oni predstavljaju odličnu priliku za razmenu informacija koje se odnose na sve što je potrebno za potencijalno uspostavljanje braka. Razmena informacija se vrši prilikom poslovanja, privrednih aktivnosti na samom vašaru, kao i na drugim, skrivenijim nivoima, kao što je veliko trošenje novca na hranu, piće i zabavu u smislu dokazivanja prestiža i blagostanja pojedinaca ili porodica, ili, pak, emitovanje informacije da je devojka za udaju. Intencija Kovačevića u ovom članku je da pokaže da struktura vašara nije promenjena kroz vreme, jer elementi razmene postoje i u jednom i u drugom modelu i struktura bi se mogla promeniti jedino ukoliko nestane jedan od ovih elemenata razmene (Kovačević 1978: 130-131).

Osvrnućemo se na još još jedan aspekt sagledavanja vašara koji pominje Kovačević. Prema Levi-Strosovom shvatanju, osnovna distinkcija između sociološkog i etnološkog proučavanja je to što sociologija gradi statističke, a etnologija mehaničke modele (Levi-Strauss 1989: 296). Dok

se u mehaničkom modelu nekog kulturnog fenomena ne vide nikakve transformacije, u statističkom modelu promene su očigledne. Svaka promena izražena statističkim modelom ukazuje na inovacije socijalnog miljea u kome se održavaju vašari i kvantitativnu promenu (Kovačević 1978: 130). Takve transformacije uočene su i kod Pavkovića i u našem radu kada su pitanju same funkcije vašara i promena na planu sadržaja. Ako bi došlo do promene statističkog modela u smislu kvalitativne promene time bi bio narušen i mehanički model, što ujedno znači i samu promenu strukture vašara. Drugim rečima, sagledavajući razliku između malog uzorka vašara iz prošlosti i malog uzorka posećenih savremenih vašara, možemo reći da se struktura ove manifestacije nije promenila. Ukoliko ova manifestacija ne bi imala istu strukturu i drastično se promenila (npr. ukoliko bi se trgovina u potpunosti izgubila), implikacije bi bile nestanak ove institucije, transformacija u neki fenomen drugačijeg tipa, ili promena njene suštine.

Zaključak

Poređenjem "tradicijskog" i "inovacijskog" modela vašara u zapadnoj Srbiji može se uočiti da su se vašari menjali tokom vremena. Promena je najočiglednija u domenu elemenata materijalne kulture – pojavljuju se novi elementi koji su karakteristični za savremenu kulturu. Primarna funkcija postaje zabavna, a ekonomska biva potisnuta u drugi plan.

Osnovna struktura vašara ostaje ista bez obzira na društvene promene. Vašari se menjaju samo na planu sadržaja i to ne remeti njihovu strukturu – i dalje postoje sve funkcije koje su im inherentne. Funkcije koje vašar ima u društvu su danas drugačije hijerarhijski raspoređene i, kao takve, promene se ogledaju u promeni značenja, odnosno smisla vašara za posetioce.

Ovaj rad je samo početak sagledavanja aspekata jednog ovakvog kulturnog fenomena. Pred budućim istraživačima ove manifestacije je da izađu da li će se baviti statičnim strukturama ili će pokušati da na osnovu čitanja promena u sadržaju naprave zaokret ka antropologiji svakodnevice u savremenoj Srbiji.

Izvori

- Filipović M. 1972. *Takovci*. Beograd: SANU. s. 144
- Jevtić M. 1993. Iovski vašar. *Selo*. Valjevo: Valjevac. s. 196
- Kostić D. 1995. Valjevski vašar. *Selo*. Valjevo: Valjevac. s. 410
- Krstić M. 1992. Mionički vašari. *Kolubara: Veliki narodni kalendar za prestupnu 1992*. Valjevo: Kolubara, s. 99
- Milovanović M. 1995. *Savinac*. Beograd: Hronike sela, s. 227.
- Uskoković R. 1995. Valjevski vašar o Sv. Iliji. *Selo*. Valjevo: Valjevac. s. 404

Literatura

Kovačević I. 1978. Tradicija i inovacija godišnjih sajмова. U *Novopazar-ski zbornik*, 2: 127-33.

Levi-Strauss C. 1989. *Strukturalna antropologija*. Zagreb: Stvarnost

Pavković N. 1972. Društveni značaj tradicionalnih godišnjih sajмова. U: *Einološki pregled*, 10: 96-103.

Deana Jovanović and Maja Savić

Transformation of Village Fairs in Western Serbia

This paper represents an attempt to compare village fairs that took place in Western Serbia between the end of 19th and beginning of 20th century with the ones being held in that region today. The idea is to try to determine the scope of influence of general social change on the structure and function of fairs.

In order to achieve the basis for comparison, we have constructed two ideal models. The first one is termed “traditional”, and it is based on reports and memories of informants concerning the turn of the centuries. The second one is termed “innovational” and based on more recent reports, ethnographical studies and our own observations during four field excursions we have taken in the summer of 2001. Results and conclusions of the comparison of these two ideal models are as follows:

The most obvious transformation of fairs is within the area of material culture. We can see that traditional, hand-manufactured, craftsmen’s products are being replaced by items of mass production (usually cheap ones that can also be found at flea markets). This phenomenon is a logical outcome of speeding industrialisation and the transformation of our country’s economy. These changes are further reflected in the transformation of the hierarchy of functions. While, as noted by Pavković (1972), economy and trading used to be among the most vital functions of fairs in the past, today they are replaced by social and entertainment functions. Another interesting observation is the revival of religious function, which can be traced back to the wider religious revival as part of the transformation of the concept of Serbian national identity in the last two decades of 20th century.

Once we have determined the transformation of functions, we further inspected the structure of village fairs. We have found that, despite the change in artifacts and in hierarchy of functions, the structure of fairs remains the same. This goes to show the relative atemporariness of the structure, which can, despite the changes in society, remain intact.

